

İngiliz Yönetimi Altındaki Kıbrıs ile Bağlantılı Komitacıların Antakya ve Çevresinde Meydana Gelen Ermeni Olaylarına Etkisi

The Effect of the Committee Members Associated with Cyprus under British Administration on the Armenian Events Occurred in Antakya and Its Surroundings

Sacit UĞUZ¹

¹Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Hatay Türkiye
e-mail: sacituguz@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 1.6.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 10.8.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Sacit UĞUZ
sacituguz@gmail.com

Atf /Cite this article:
Uğuz, S. (2024). İngiliz Yönetimi Altındaki Kıbrıs ile Bağlantılı Komitacıların Antakya ve Çevresinde Meydana Gelen Ermeni Olaylarına Etkisi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 216-226.

Öz

Bu makale, 1878'de İngiliz idaresine geçtikten sonra komitacılar tarafından etkin bir şekilde kullanılan Kıbrıs'ın, Antakya ve çevresinde meydana gelen Ermeni olaylarına etkisini konu edinmektedir. Bu dönemde Kıbrıs, Ermeni komitacıları tarafından önemli bir üs olarak kullanılmıştır. Kıbrıs'ta şubeler açan komitacılar, askeri eğitim verdikleri Ermeni ihtilalcileri Anadolu'ya göndermişlerdir. Kıbrıs'a bakan Anadolu sahilleri, özellikle Antakya'nın dağlık Süveydiye sahilleri, Kıbrıs'a kaçak yollarla gidip gelen komitacıların en önemli geçiş güzergâhu olmuştur. Osmanlı hükümeti her ne kadar tedbir almaya çalışsa da meselenin önemini kavrayamayan bazı yerel idareciler ve komitacılar destek veren Ermeni köylüler nedeniyle yasadışı geçişlerin önüne geçilememiştir. Neticede Kıbrıs destekli komitacılar, özellikle Musa Dağı olaylarında önemli bir rol oynamışlar, bölgedeki Ermenilerle Müslümanlar arasındaki huzurun bozulmasına neden olmuşlardır.

Bu çalışmada Osmanlı Arşivi vesikalari başta olmak üzere çeşitli araştırma eserlerden yararlanılmıştır. Her ne kadar literatürde Kıbrıs'ın Anadolu'da çıkan Ermeni olaylarına etkisi ile ilgili genel çalışmalar olsa da Antakya ve çevresinde yaşanan olaylar özelinde ayrıntılı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Özellikle Musa Dağı olaylarının çıkışı, bölgede yaşayan Ermenilerin İngiltere'nin idaresindeki Kıbrıs'tan gönderilen komitacılar eliyle kışkırtılması ve bazı yerel idarecilerin yaşanan olaylar karşısındaki kayıtsızlıkları çalışmanın en önemli tartışma konularıdır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Ermeni, İngiltere, Antakya, Süveydiye

Abstract

This article is aimed at the impact of Cyprus, which was used effectively by the committees after it came under British rule in 1878, on the Armenian events that took place in Antakya and its surroundings. During this period, Cyprus was used as an important base by the Armenian committees. The committees opened branches in Cyprus and sent Armenian revolutionaries to Anatolia, where they provided military training. The Anatolian coasts towards Cyprus, especially the mountainous Suveydiye coasts of Antakya, was the most important transit route for the committees traveling to and from Cyprus illegally. Although the Porte tried to take precautions, illegal crossings could not be prevented due to some local administrators who did not understand the importance of the issue and Armenian villagers who supported the committees. As a result, the Cyprus-backed committees played an important role, especially in the Musa Dagh events, and harmed the peace between Armenians and Muslims in the region.

In this study, various research works, especially the Ottoman Archive, were used. Although there are general studies in the literature about the impact of Cyprus on the Armenian events in Anatolia, no detailed study has been found specifically on the events that took place in Antakya and its surroundings. In particular, the outbreak of the Musa Dagh events, the manipulation of the Armenians living in the region by the committee members sent from British-controlled Cyprus, and the indifference of some local administrators to the events are the most important discussion topics of the study.

Keywords: Cyprus, Armenian, Endland, Antakya, Süveydiye

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin durumu, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası boyutta gündem oluşturan bir mesele hâline getirildi. 1856 Paris Antlaşması'ndan sonra özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Ermenilerin haklarını savunma bahanesi ile yaptığı müdahaleler, Osmanlı Devleti'ni birtakım tedbirler almaya itse de meydana gelen siyasi gelişmeler, devletin bu çabalarını boşa çıkardı. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında yürürlüğe giren Berlin Antlaşması ile Batı'nın Ermeniler ile ilgili müdahalesi daha da arttı ve buna paralel olarak Osmanlı coğrafyasında Ermeni olayları baş gösterdi. Bu süreç 1915'te çıkarılan sevk ve iskân kanuna kadar artarak devam etti ve ardından kesildi (Geçer, 2014: 152-153).

Dış müdahalelerin bir sonucu olan ve Osmanlı Devleti'ni uzun süre meşgul eden Ermeni olaylarında, Doğu Akdeniz'de oldukça stratejik bir konumda bulunan Kıbrıs Adası'nın önemli bir yeri vardır. Ada'nın Anadolu'nun güney sahillerine ve Suriye kıyılarına oldukça yakın olması, öncelikle İngilizlerin buraya önem atfetmesine neden oldu. İngiltere'nin uzun süredir yürüttüğü Yakındoğu'daki statükonun korunması yönündeki politikasını değiştirerek Hindistan yolunun güvenliği için stratejik bölgeleri işgal etme siyaseti benimsemesi, Kıbrıs üzerindeki bu yaklaşımlarının en önemli nedenleridir. Osmanlı-Rus Savaşından sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın getirdiği siyasi ortamda İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yardım talebini, lojistik üs olarak kullanmayı düşündüğü Kıbrıs'ın geçici olarak kendisine verilmesi şartı ile kabul etti. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumu çok iyi kullanan İngiltere, Ayastefanos Antlaşması'nın yok sayılarak Türkiye'nin lehine yeni bir antlaşma hazırlanacağı vaadi ve aksi durumda mevcut antlaşmanın yürürlüğe sokulacağı tehdidiyle bu isteğini kabul ettirdi. 4 Haziran 1878'de henüz Berlin Antlaşması imzalanmadan, Kıbrıs Antlaşması imzalanarak padişah adına idare edilmek üzere Kıbrıs Adası'nın yönetimi İngiltere'ye bırakıldı. İngiltere böylece bir taraftan Süveyş Kanalı ve Hindistan yolunun güvenliği için oldukça önemli konumda olan bir adaya sahip oldu, diğer taraftan da Osmanlı'ya yönelik politikasında, özellikle de Ermeni meselesinde Ada'yı önemli bir merkez olarak kullanma fırsatını yakaladı (Günay, 2007: 116-117). Kıbrıs'ın İngiliz yönetimine geçmesi ile Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanlar ve özellikle Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler için yeni bir dönem başladı. Zira gerek Kıbrıs Antlaşması'nda ve gerekse akabinde imzalanan Berlin Antlaşması'nda Hıristiyan azınlığın ve özellikle Ermenilerin yaşadıkları yerlerde ıslahat yapılması yönünde maddeler bulunmaktaydı. İngiltere bu maddelere dayanarak ıslahatların uygulanması meselesini Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmaya başladı. Bütün bu gelişmeler Anadolu'da yaşayan Ermenileri harekete geçirdi (Günay, 2007: 118-119). Zaten Ermeni gençleri üzerinde misyonerler tarafından on yıllardırilmek ilmek işlenen milliyetçilik duygusu, devlete karşı harekete geçmek için hazır bir potansiyel oluşturmuştu. İngiltere idaresindeki Kıbrıs Adası ise bu süreçte Ermeni ayrılıkçı hareketleri için adeta askeri bir üs hâline getirildi (Ürkmez, 2013: 909).

Bu çalışmada Antakya ve çevresinde cereyan eden Ermeni olaylarının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde, İngiliz idaresindeki Kıbrıs Adasının etkisini açıklamak hedeflenmiştir. Ayrıca İngiliz idaresine girdikten sonra Ada'da örgütlenen Ermeni komitacıların Anadolu'ya yönelik faaliyetleri kapsamında, Antakya'nın Süveydiye sahillerini kullanmaları ve bu sahillere mücavir Ermeni köylerinde yaşayan halkı Osmanlı yönetimi aleyhinde örgütlenme çalışmaları üzerinde durulmuştur. Her ne kadar Türkçe literatürde Antakya ve çevresi Ermeni olayları hakkında yapılmış bazı çalışmalar mevcut olsa da bunlar, Kıbrıs adası ve buradaki Ermeni örgütlerinin olaylara etkisi bakımından konuyu değerlendirmemişlerdir. Bu açıdan Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçişinden sonra Ermeni örgütlerinin bir üssü hâline gelmesi, bu durumun Antakya ve çevresinde meydana gelen Ermeni olaylarına etkisi, özellikle İngiltere'nin Ermeniler üzerinden yürüttüğü nüfuz mücadelesi gibi hususlar, genellikle Osmanlı Arşiv belgeleri başta olmak üzere diğer araştırma eserlerden de faydalanılarak ele alınmıştır.

Kıbrıs'taki Ermeni Örgütlenmesi

Kıbrıs'ta Ermenilerin varlığı Bizans dönemine kadar uzanmakta ve Ermeniler, Müslüman ahali ile birlikte adada yaşayan gayrimüslimlerin küçük bir kısmını oluşturmaktaydı. Ada'da yerleşik olan Ermeniler Kıbrıs'ın fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin kendilerine sağladığı huzur ve güven ortamı içerisinde, ülkenin diğer bölgelerinde

olduğu gibi zanaat ve ticaretle uğraşıyorlardı. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Ermeni toplumu ile devlet arasındaki ilişkiler millet sistemi dâhilinde, reaya ve tebaa hukuku çerçevesinde sorunsuz bir şekilde yürütülmüştü. Özellikle İngiltere, Fransa, Rusya ve misyonerleri vasıtasıyla yumuşak güç olarak Amerika'nın müdahaleleri sonucunda Ermeni toplumu ile devlet arasında yüzyıllardır işleyen düzenin bozulması şüphesiz Kıbrıs Adası'nı da etkiledi. Neticede yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da yaşanan olayların etkileri Kıbrıs'ta da kendini gösterdi. Bunun bir sonucu olarak Kıbrıs, Anadolu'da yaşanan Ermeni olaylarına siyasi ve lojistik destek sağlayabilecek stratejik bir üs hâline dönüştürüldü (Özcan ve Deveci Bozkuş, 2017: 1164). Bu süreçte Taşnak ve Hınçak cemiyetleri Kıbrıs'ta birer şube açtı. Yunanistan ve Mısır'daki komitacılarla temas hâlinde olan bu cemiyetler, Kıbrıs'ta bulunan ihtilalciler için oldukça önemli idi. Bunların dışında faaliyet gösteren bazı cemiyetler de Kıbrıs'ta ihtilal ruhunu sürekli canlı tutmak için çalışıyorlardı (Ulutaş, 2012: 120). Özellikle Berlin Antlaşması'ndan sonra Ermeni meselesini sahiplenen İngiltere'nin, Kıbrıs'ın yöneticileri olarak, komitacıların buradaki faaliyetleri hususunda oldukça müsamahakâr davrandığı söylenebilir. Kıbrıs'ta örgütlenen Ermeni komitalarının alt yapısı aslında misyonerler tarafından oluşturulmuştu. Ada'da mevcut Hristiyan nüfus diğer Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi misyonerleri kendine çekmiş ve ilk olarak 1850'li yıllarda *American Board of Commissioners for Foreign Missions'a* bağlı misyonerler buraya gelmişti. İngiltere de Kıbrıs'ta bir Ermeni okulu açarak Protestanlığın Ermeniler arasında yayılmasına katkıda bulunmuştu (Günay, 2007: 120). Böylelikle İngiltere Ada'da kendine bağlı, ayrılıkçı ve her hâlükârda Osmanlı aleyhinde faaliyette bulunabilecek ya da faaliyette bulunacakları destekleyecek bir toplumun oluşmasını sağlamış oldu.

Kıbrıs'ın İngiltere idaresine bırakılması ile Ada'da Osmanlı denetiminin ortadan kalkması, ayrılıkçı Ermeniler için bir fırsat oldu. Ermeniler böylelikle Osmanlı denetiminin dışında, kendilerini himaye eden bir devletin gözetimi altında faaliyetlerini yürütebilecekleri bir yere sahip oldular. Bu süreçte Harput, Diyarbakır, Van, Hakkâri, Bitlis, Mersin, Adana, İskenderun, Lazkiye ve Beyrut'tan çok sayıda Ermeni Kıbrıs'a geldi. Bunlar genellikle Adana, Tarsus, Mersin, İskenderun, Lazkiye ve Beyrut sahillerinden çıkış yaparak Limasol, Girne, Mağusa ve Tuzla (Larnaka) İskelesi'nden Kıbrıs'a girdiler. Adaya gelen Ermenilerin bir kısmının niyeti Kıbrıs'a çıktuktan sonra buradan bir şekilde İngiltere ya da Amerika'ya gitmek idi. Osmanlı denetimindeki limanlardan bu amaçlarına ulaşmakta zorlanan Ermeniler, Kıbrıs'ı bir istasyon gibi kullanıyorlardı. Adaya ulaşan Ermenilerin birçoğu ise görünüşte farklı sebepler öne sürseler de asıl amaçları Berlin Antlaşması'nda kendilerine vaat edilen ıslahat programının bir an evvel uygulanması için faaliyet yürüten komitaların çalışmalarına katılmaktı (Ulutaş, 2012: 5). Kıbrıs'a giden Ermeniler ile ilgili olarak Osmanlı istihbaratının 1897 tarihli bir raporunda Limasol'da Hınçak Cemiyetine mensup 200, Tuzla'da Taşnak üyesi 160, Lefkoşa'da 200'ü yerli 600, Seles'te 120, Mağusa'da 60 komitacı Ermeni bulunduğu ifade edilmektedir (Günay, 2007: 118-124).

İngiltere başta olmak üzere çeşitli devletler farklı şekillerde Kıbrıs'taki komitacılık faaliyetlerine destek verdiler. Başta konsolosluklar Kıbrıs'taki komitaların oluşumunda ve desteklenmesinde önemli katkılar sağladı. Kıbrıs'ı Batı Asya'nın anahtarı olarak gören İngiliz diplomatları, Kıbrıs'a hâkim olmanın İskenderun başta olmak üzere Anadolu'nun güney kıyılarına sahip olmak anlamına geldiğini ifade ediyorlardı. Bu nedenle de özellikle Adana, Tarsus ve civar şehirlerde bulunan konsolosluklar her fırsatta Kıbrıs'ta bulunan komitacıların faaliyetlerini desteklediler. Kıbrıs'ta faaliyet gösteren misyonerlerin idaresindeki okullarda eğitim görmüş olan Ermeni gençleri de Ada'daki komitacılık faaliyetlerinin en önemli insan gücü arasında yer almaktaydı. Ayrıca söz konusu misyonerler, Batı basınına kullanarak Avrupa ve Amerika'da kamuoyunun Ermeniler lehine şekillenmesini sağladılar. *Times* başta olmak üzere dönemin etkili yayın organları, misyonerlerin gönderdiği Ermeni komitacıların faaliyetlerinin haklılığını konu alan yazılar yayımladı. Kıbrıs'ta komitacılık faaliyetlerine destek veren diğer bir unsur da uluslararası yardım kuruluşları idi. XIX. yüzyılın sonlarına doğru *Cyprus Relief Fund*, *Eastern and Colonial Association*, *Armenian Refugees Fund* gibi ABD, İngiltere ve İsviçre merkezli birçok yardım kuruluşu, Ermenilere yardım etmek amacıyla çalışma başlattı. Gerek Anadolu'daki gerekse Kıbrıs'taki Ermenilerle devamlı temas hâlinde olan bu kuruluşlar, özellikle yayınları vasıtasıyla Ermeniler arasında ihtilal fikrini canlı tutmaya çalıştılar. Yabancı tüccarlar da silah, mühimmat ve diğer teçhizatlarını Avrupa'dan gemilerle

taşıyarak komitacılara katkı sağladılar. Bu süreçte Avrupa ve Amerika'dan getirilen silahlar, Kıbrıs'ta komitacılar tarafından depolanmakta ve silahların gerekli yerlere sevkiyatları buradan yapılmaktaydı. Yabancı şirketlere ait gemilerle taşınan bu silahlar, genellikle Lazkiye, Süveydiye, İskenderun, Adana ve Mersin kıyılarının korunaksız noktalarından kaçak olarak yurda sokulmaktaydı (Özcan, 2017:81-85).

Bütün bu destekleri arkalarına alan komitacılar, Kıbrıs'ta adeta bir askeri üs kurarak Anadolu'da planladıkları faaliyetler için eğitimler de yaptılar. 1896'da Magosa ve Lefkoşa'daki komitacıların Halep, Lazkiye, Mersin ve İskenderun üzerinden getirttikleri çok sayıda Ermeni'yi, Tuzla civarında bulunan bir mahalde silah, mühimmat kullanımı ve patlayıcı yapımı gibi konularda eğiterek Anadolu'daki ihtilale destek vermek üzere gönderdikleri ortaya çıktı. Bu dönemde Kıbrıs ile Anadolu'nun Kıbrıs'a bakan sahilleri arasında Ermenilerle Osmanlı güvenlik görevlileri arasında adeta bir köşe kapmaca oynanıyordu. Kaçak yollarla Anadolu'ya insan ve silah sevkiyatı yapanlar hakkında çeşitli önlemler alınsa da özellikle İngiltere büyükelçiliği ve bölgedeki İngiliz konsoloslarının müdahaleleri ile devlet çoğunlukla köşeye sıkıştırılıyordu (Özcan, 2017: 86-89). Bu da Kıbrıs ile Anadolu sahilleri arasındaki kaçakçılık trafiğinin bir türlü önlenememesinin ve Ada'daki komitacıların faaliyetlerini devam ettirebilmelerinin önemli sebeplerinden biri idi.

Yasadışı Ermeni Örgütlerinin Anadolu'ya Açılan Kapısı: Süveydiye Sahili

1878'de Kıbrıs'ın İngiliz yönetimine girmesi, Osmanlı topraklarına yönelik yeni bir tehdit cihetinin daha ortaya çıkmasına neden oldu. Artık Kıbrıs Adası'nın karşısına denk gelen, Anamur'dan başlayıp Lazkiye'ye kadar uzanan sahiller, İngiliz politikasının açık hedefi hâline geldi. Her ne kadar İngilizler buralarda doğrudan harekâta bulunmasa da ellerinin altında Osmanlı aleyhinde planladığı her türlü faaliyette kullanabileceği ihtilalci Ermeniler bulunmaktaydı. Zaten Kıbrıs Adası'nda Ermeni örgütlerine bu kadar geniş bir hareket alanı sağlanmasının asıl nedeni bu idi. Anadolu'nun Kıbrıs'a bakan kıyı şeridinde yer alan Süveydiye, XIX. yüzyılda Antakya'ya bağlı bir nahiye olup denize olan kıyısı ve Antakya'nın denize en yakın bağlantısı olması nedeniyle stratejik açıdan oldukça önemli bir konumda bulunmaktaydı. Aslında liman olarak deniz ile bağlantısı oldukça eski dönemlere dayanan Süveydiye sahilleri, antik dönemde de önemli bir liman kentiydi (Yıldırım, 2009: 185-201). Küresel ticaretin doğu Akdeniz'i de kapsadığı ve bölge limanlarının dünya ticaret ağına dâhil edildiği XIX. yüzyılda, her ne kadar İskenderun, Mersin, Beyrut, Trablusşam ve Lazkiye gibi aktif bir liman olmasa da Süveydiye, hâlâ gemilerin zaman zaman ticaret için gelip gittiği bir iskele konumundaydı.

İngilizlerin Kıbrıs'a yerleştikten sonraki politikaları göz önüne alındığında, Süveydiye sahili iki yönden diğer bölgelerden ayrılır. İlki arazisinin kaçak giriş çıkışlar için oldukça elverişli olmasıdır. Süveydiye'nin hemen kuzeyinde bulunan Musa Dağı'nın denize uzanan etekleri sık ormanlarla kaplı olup arazisi de oldukça engebelidir. Bu durum bölgenin denetimini oldukça zorlaştırmaktadır. İkincisi de Musa Dağı üzerinde denize yakın bölgelerde Ermeni yerleşimlerinin bulunmasıdır. Bu da ihtilalci Ermeni komitalarının buraya diğer sahillerden daha fazla önem vermelerine sebep olmuştur. Zira Anamur'dan Süveydiye'ye kadar olan sahilde, denize bu kadar yakın ve coğrafyası her türlü kaçakçılığa uygun olan Ermenilerin de meskûn olduğu başka bir bölge bulunmamaktaydı. Süveydiye'nin bu iki özelliği, İngilizlerin Ermenileri ileri sürerek ortaya koydukları Anadolu siyasetinde Süveydiye sahillerini önemli bir konuma getirmekteydi.

Antakya-Süveydiye'de Meydana Gelen Ermeni Olayları ve Batılı Devletler

Anadolu'da yaşayan Ermeniler üzerinde batılı devletler tarafından uzun yıllardır tatbik edilen politikaların sonuçları alınmaya başlanmış, XIX. yüzyılın sonlarına doğru birçok yerde Ermeniler, Osmanlı idaresine karşı isyan ederek olaylar çıkarmıştı. Olayların arkasında özellikle yıllardır Ermeni gençleri arasında milliyetçilik duygularını körükleyen misyonerler ve bu hazır ortamı kullanarak Ermenilere verdikleri vaatler karşılığında onları isyana teşvik eden batılı devletlerin olduğu herkesin malumudur. Anadolu'da Ermenilerin meskûn olduğu birçok yerde olduğu gibi Antakya ve çevresinde, özellikle de Süveydiye'de bu dönemde birtakım hadiselerin cereyan ettiği görülmektedir. Zira Antakya merkezde bir miktar Ermeni yaşamakla birlikte (Weulersse, 1934: 39), kaza sınırları dahilinde asıl Ermeni nüfusu, Süveydiye'ye bağlı olan ve Musa Dağı üzerinde yer alan Bityas, Hacıhabibli, Hıdırbey, Vakıf, Yoğunluk, Kebusiye ve bir miktar da Mağaracık köyünde yoğunlaşmış

bulunmaktaydı (Bazantay, 1935). Müslüman nüfusa oranla Ermeni nüfusunun oldukça az olduğu Antakya ve çevresinde¹ 1895 yılına kadar Ermenilerle ilgili kayda değer bir uygunsuzluk vuku bulmamıştı. Müslüman toplum ve bütün azınlık unsurlar bu coğrafyada yüzyıllarca beraber yaşamışlardı. Ancak önce misyonerlerin okullar açarak Ermeni gençlerini yönlendirmesi (BOA. Y.A.RES. 22/6; A.MKT.MHM. 651/4; HR.SYS. 54/4; Y.MTV. 259/28), ardından da bölgedeki konsololar ve dışarıdan gönderilen komitacılar tarafından Ermeni halkın kışkırtılması sonucu, 1895'ten itibaren Musa Dağı Ermenilerinde Osmanlı idaresine karşı hareketlenme başladı. Aslında bölgede ilk huzursuzluklar 1880'den sonra o dönemde Adana Vilayetine bağlı olan Erzin, Dörtöy ve Payas taraflarında küçük çaplı bazı hadiselerle başlamıştı. 1895'te Çokmerzimen Ermenilerinin civardaki Müslüman köylerine saldırımları ve katliamlar yapmaları üzerine olaylar büyümüş ve bu hadiseler uzun süre hükümeti meşgul etmişti (BOA. A.MKT.MHM. 616/3; A.MKT.MHM. 616/3; Y.PRK.ZB. 16/60; A.MKT.MHM. 616/14; A.MKT.MHM. 616/24). Bu dönemde Payas sahili, Ermenilerin kaçak olarak yurda silah ve mühimmat soktukları yerlerden biriydi. Özellikle deniz sahilinde bulunan ve halkı Ermeni olan İcarlı köyünden sokulan silahlar, Maraş, Zeytun ve Haçin Ermenilerine kadar ulaştırılıyordu (Geçer, 2013: 87).

Bu olaylarla eş zamanlı olarak Antakya-Süveydiye'de yaşayan Ermeniler ile ilgili de huzursuzlukların çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda 1895 yılı mayıs ayından itibaren Süveydiye sahilinden kaçak yollarla yurda giren komitacılar, bölgede bulunan Ermeni köylerinde halkı isyana teşvik etmek için yoğun propaganda faaliyetlerine başladılar. Yapılan soruşturmalarda bunların kaçak yollarla silah soktukları ve bu silahların hem Süveydiye'de kullanıldığı hem de Maraş ve Zeytun'a varıncaya kadar Ermenilerin isyan ettikleri yerlere gönderildiği anlaşıldı. Her ne kadar bölge sakini Ermenilerin büyük bir kısmı bu faaliyetlere destek vermemiş olsa da komitacıların yönlendirmesi ile bazılarında idareye karşı itaatsizlik başladı. Bu durum güvensizliğin artmasına ve asayişin bozulmasına neden oldu. Bölgede yaşayan Müslüman ahali, Ermenilerin faaliyetlerinden ve silahlanmalarından dolayı oldukça tedirgin oldular. Ermeni komitacıların 11 Ekim 1895'te Kabaklı köyüne saldırımları ile gerginlik had safhaya ulaştı. Artık Musa Dağı ve Süveydiye tarafları devletin bir türlü asayişi temin edemediği ve Ermeni komitacıların kol gezdiği bir bölge hâline geldi (BOA. A.MKT.MHM. 646/7; A.MKT.MHM. 646/15). Bu olayların Maraş, Zeytun ve Haçin'de meydana gelen Ermeni olayları ile aynı tarihlerde yaşanması, Ermenilerin belli yerlerden aldıkları talimatlar doğrultusunda koordineli bir şekilde hareket ettiklerinin göstergesiydi. Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesinden sonra bölgede Ermenilerle ilgili huzursuzlukların yükselişe geçmesi, aslında olayların arka planında yatan sebeplerin ne olduğunu göstermektedir. İngilizlerin Anadolu siyasetlerinde Ermeniler en önemli politik araç konumundaydı. Osmanlı hükümetini siyaseten köşeye sıkıştırmak, Osmanlı topraklarında istikrarsızlığı sürdürerek devletin gündemini iç meselelerle meşgul etmek ve uluslararası arenada elini zayıflatmak İngilizlerin asıl amaçlarını oluşturmaktaydı. Bunları yaparken de özellikle Doğu Akdeniz kıyılarına ayrıca önem atfeden İngilizler için, Süveyş Kanalı'nın ve dolayısıyla Hindistan yolunun güvenliği açısından bölge üzerinde hâkimiyet kurmak oldukça önemliydi. Ayrıca Süveydiye, Antakya, Birecik ve oradan Fırat Nehri vasıtasıyla Basra'ya ulaşacak alternatif bir yol üzerinde de uzun yıllar projeler üretmişlerdi (Uğuz, 2016: 108-125).

Bölge ile ilgilenen diğer bir batılı devlet ise Fransa idi. Gerek Antakya ve çevresinin jeopolitik konumu, gerekse yer altı ve yer üstü kaynaklarının zenginliği Fransızların ilgisini buraya çekmişti. Fransızlar da İngilizler gibi bölgede izledikleri siyasette Ermenileri politik bir araç hâline getirmekten ve Ermenileri bahane ederek bölgeye her fırsatta müdahale etmekten geri kalmadı. Daha geniş anlamda Çukurova ve Suriye bölgesi ile ilgilenen ve aslında buraların hâkimiyeti hususunda İngilizlerin politikaları ile çatışan Fransa için Mersin, İskenderun ve Süveydiye, bölgeye giriş çıkış açısından oldukça önemli limanlar konumundaydı. Bu nedenle Suriye'ye en kestirme yol olan Süveydiye sahilleri ve bu bölgede yaşayan Ermeniler, Fransızlar için de bölgeye müdahale etmek için bahane üretme aracı olarak kullanıldı. Osmanlı Arşivinde yer alan vesikalardan Fransızların 1895'ten itibaren Ermeni köylüleri isyana teşvik ettikleri, Ermeni isyancıları bölgedeki konsoloları vasıtasıyla himaye ettikleri,

¹ Antakya Kazasında Ermeni nüfusu 1891'den 1908 yılına kadar 2.085'ten 3.023 kişiye çıkarken, Müslüman nüfus ise aynı tarihlerde 55.191'den 70. 826 kişiye ulaşmıştır. *Haleb Vilayet Salnamesi*, 1308: 178; 1326: 299.

gemileri vasıtasıyla isyancıları yurt dışına çıkardıkları, Fransız menşeli yayın organları ile Ermeniler lehine propagandalar yaptıkları anlaşılmaktadır (Geçer, 2013: 155-158). 1895'ten sonra Süveydiye sahili ve Musa Dağı, Ermenilerin kaçak yollarla giriş-çıkış yaptıkları, yurda silah ve mühimmat soktukları, komitacıların bölge Ermenilerini Osmanlı idaresi aleyhinde kışkırtmak için faaliyet yürüttükleri bir bölge olarak güvenlik güçlerini uzun süre meşgul etti. 1915 yılında sevk ve iskân kanununa karşı çıkan ve tehcir edilmekten kaçan Ermenilerin Musa Dağı'na sığınarak burada gösterdikleri direniş ve sonrasında buradan tahliye edilerek Port Said'de iskân edilmeleri sürecinde de Kıbrıs Adası, Ermeniler için önemli bir mevki oldu. I. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşen bu hadiseden sonra Antakya ve Süveydiye bölgesinde Ermenilerle ilgili belirgin bir hadise yaşanmadı. Savaş sonunda ise Antakya ve İskenderun bölgesi Osmanlı hâkimiyetinden çıktı. 1939'da bu bölge Hatay Vilayeti olarak anavatana katıldığında ise Musa Dağı'ndaki Ermeni nüfusu oldukça azalmıştı.

Kıbrıs Bağlantılı Komitacıların Antakya-Süveydiye Ermeni Olaylarındaki Rolü

Kıbrıs'ın İngiltere idaresine geçmesinden sonra, Osmanlı'nın Doğu Akdeniz sahilleri daha güvensiz hâle geldi. Anakaraya oldukça yakın bir mesafede bulunan Ada'nın etrafında dolaşan İngiliz savaş gemileri, her durumda zaten Osmanlı için bir tehdit oluşturmaktaydı. Ermeni komitacılarının Kıbrıs'ta yuvalanmasına göz yuman İngiltere, burada oluşturulan organize silahlı grupları zamanı geldiğinde kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı hedeflemekteydi. Bu süreçte Anadolu topraklarında bağımsız devlet kurma hayaliyle yanıp tutuşan Ermeniler de İngilizlerin desteğiyle Osmanlı'ya her türlü göz dağıyı vermeye başladılar. Hatta işi, Avrupalı devletler ile Vilâyât-ı Sitte'ye dair daha önce kararlaştırılmış olan 11 maddelik ıslahat programının uygulanmaması hâlinde Kıbrıs'tan Adana ve Halep vilayetlerine saldırıda bulunacakları yönünde tehdit etmeye kadar götüreceklerdir (BOA. Y.A.RES. 85/47). Neticede 1895'ten itibaren Kıbrıs üzerinden yurda kaçak girişler arttı ve bu tarihten sonra Anadolu'nun birçok yerinde eş zamanlı olarak Ermeniler olay çıkarmaya başladı. Bu süreçte Mersin ve Adana sahilleri ile birlikte Antakya'nın Süveydiye sahili de Ermeniler tarafından yurda giriş-çıkış için aktif bir şekilde kullanıldı (Ürkmez, 2016: 5). 15 Mayıs 1895'te Süveydiye sahilinden gemilerle 20, 30 ve 50'şerli gruplar hâlinde başları kalpaklı ve silahlı şahısların giriş yapması ile bölgede uzun yıllar devam edecek olan huzursuzluk ve asayişsizlik başlamış oldu. Her ne kadar ilk etapta Musa Dağı üzerinde bulunan Ermeni köylerinin ahalisi çoğunlukla bunlara katılmamışlarsa da yine de bunlara iştirak eden bazı köylüler oldu. Köylerden sağladıkları yiyecek desteği ile Musa Dağı'nda dolaşan ve Ermenileri Osmanlı aleyhinde kışkırtmak için propaganda yapan bu gruptan, Müslüman köylülerin ihbarı sonucu Antakya Kaymakamlığının haberi oldu (BOA. Y.A.HUS. 329/57). Her ne kadar durumu incelemek üzere müfettiş görevlendirilip Lazkiye'de bulunan bir Osmanlı vapuru 150 kişilik askerle ihtiyaten bölgeye gönderilse de bu hadisenin vilayet merkezi Halep'te ve İstanbul'da ehemmiyetinin kavranamadığı ve gerekli tedbirlerin hemen alınmadığı anlaşılmaktadır. Sadrazam Ahmed Cevad Paşa'nın "...Süveydiye sahiline çıkan eşhâs-ı müsellahanın hâl ve hareketlerine dair bazı malumatı mütezammın ise de bunların çıktıkları beyan olunan Antakya kazası ahalisi İslam ve Nusayri olup Ermeniler onlara nispetle on beşte bir raddesinde olduğu cihetle mahall-i mezkûra Ermeni eşkiyasının müsellahan çıktığına bir mana verilememiş olduğu..." (BOA. Y.A.HUS. 329/57) şeklindeki ifadeleri, Ermenilerin Süveydiye'ye çıkmalarının arkasında yatan nedenlerin idrak edilemediğini göstermektedir. Süveydiye'de telgraf hattı olmadığı için olayı tahkik için gönderilen kişilerden de ilk etapta sağlıklı haber gelmeyince Halep'te de meselenin üzerinde fazla durulmadığı anlaşılmaktadır.

Oysa 29 Mayıs'ta Derviş Paşa imzalı bir yazıda; Ermenilerin Süveydiye'ye olan ilgisi ve bunun arkasında yatan sebep açık bir şekilde ortaya konmaktaydı.

...İskenderun Kıbrıs karşısında vâki olduğu için evvel emirde oralarda bir iğtişâş ve ihtilal çıkarmak ve bâ'de nâire-i ihtilali bastırmak bahanesiyle bu aralık Kıbrıs'ta bulunduğu mervî olan İngiliz donanmasının İskenderun'a gidip müdahaleye medar olacağı bir mesele-i siyasiyenin İngiltere'ce en şayan-ı ehemmiyet cihette tasavvur edilmiş olmak üzere İngilizler tarafından hafiyen mezkûr eşkiya çeteleri tertip ve sevk edilmiş olması ihtimalden baid olmadığına ve her ne suretle olur ise olsun mezkûr eşkiya fırkalarının şu sırada oralara çıkıp yayılması fevkalade nazar-ı dikkat ve ehemmiyeti câlib bulunduğu...

(BOA.Y.PRK.MYD. 16/46).

Derviş Paşa aynı yazısında; lüzumu kadar askerle hemen harekete geçilerek Musa Dağı'nda silahlı olarak dolaşan Ermenilerin ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmekte, Halep Valisi ve kumandanının ise bunu yapmaya muktedir olmadıkları için görevden alınarak yerlerine yenilerinin tayin edilmesini istemekteydi. Ancak 1 Haziran'da Antakya'dan gelen telgrafta, hadisenin tahkiki için gönderilen Miralay Said Bey'den gelen istihbarata göre, Ermeniler ile ilgili haberlerin mübalağalı ve Süveydiye civarındaki köylerin emniyette olduklarının belirtilmesi ilginçtir. Hatta telgrafta, bu haberlerin Kabaklı köyü Müslümanları tarafından, birilerinin teşvikiyle çıkarıldığı ve durumun araştırıldığı dahi ifade edilmektedir (BOA.Y.PRK.MYD. 16/49; Y.PRK.UM. 32/34; Y.MTV. 121/81). Ancak aynı gün Serasker Rıza imzalı bir yazıda; bir gün önce yani 30 Mayıs'ta Süveydiye sahiline yanaşan beyaz bordalı bir gemi ile 200 silahlı Ermeni'nin daha sahile çıktıkları, bunların Ermeni köylerine dağıldıkları, karşılıklarına çıkan Müslüman köylerin ahalisinin silahlarını toplayarak İskenderun yönünde doğru ilerlemekte oldukları, bu durumun Müslüman ahali arasında heyecana neden olduğu ve halkın silahlandığı bildirildi. (BOA. Y.PRK.ASK. 104/75). Yine aynı günlerde bu sefer Çanaklı İskelesi'nden 3 mavna ile sahile çıkan ve aslen Zeytinlu oldukları anlaşılan 20-30 kadar Ermeni komitacı da diğerlerine katıldı. Sayıları giderek artan komitacılar, halkı yıldırma amaçlı sık sık Müslüman köylerine saldırmaktan da geri durmuyorlardı (BOA. Y.PRK.ASK. 104/76).

İskenderun Rüşumat İdaresi'nin 2 Haziran 1895 tarihli bir yazısında; Kıbrıs'tan silahlı Ermeni eşkıyasının Süveydiye'ye çıkacağı ayrıca Süveydiye, Arsuz ve Payas sahilinden kayıklarla yurda barut sokulacağı yönünde istihbarat alındığı bildirilmektedir (BOA. Y.PRK.ML. 15/82). Bu hadiseler devam ederken Halep Valiliğinden 3 Haziran tarihinde İstanbul'a gönderilen şifre telgrafta; sahilden giriş yapanların hasat için Adana'ya gitmiş olan ve Karataş İskelesi'nden deniz yolu ile Süveydiye'ye gelen 200 kişilik, içlerinde Ermenilerin de bulunduğu amele grubu olduğu belirtilmektedir. Ortada dolaşan şayiayı da "*tevehhümât ve zanniyâtta*" ibaret görmektedir. Bu durum yerelde bazı görevlilerin ve idarecilerin hâlâ duruma vakıf olamadıklarını göstermekte ve idaredeki zafiyeti ortaya koymaktadır. Nihayet birkaç gün sonra gerçekleri görmeye başlayan vali, sonraki telgraflarında; Süveydiye sahilinden giriş yapanların Amerika ve Londra'ya eğitim için gitmiş olan ve silahlı olarak geri dönen Ermeniler olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir. Bu kişilerin Erzurum ve Muş taraflarına gitmek istediklerinin anlaşılması üzerine güzergâhta bulunan yerlerle irtibata geçilerek bunların mutlaka Zeytin'a varmadan önce ele geçirilmesi istendi (BOA. Y.MTV. 121/88).

Bu arada İngiltere ve Kıbrıs'ta bulunan Hınçak Cemiyetinin yabancı müdahalesinin önünü açmak için Süveydiye'de vukuat çıkarılması yönündeki talimatı üzerine komitacılar, Ermeni köylüleri üzerindeki baskılarını arttırdılar. Ancak Ermenilerin büyük çoğunluğunun bu komitacılara destek vermediği anlaşılmaktadır. Örneğin Bityas köyünde mevcut 200 kişiden sadece 30'u komitacılara destek veriyordu. Bazı Ermeni aileler ise komitacıların baskıları nedeniyle Antakya'ya göç etmek zorunda kalmıştı. Komitacılara destek veren Ermeniler ise Osmanlı vergi memurlarına direnmeyi ve vergilerini vermemeyi kararlaştırdılar. Ayrıca 200 kişilik bir grup ile Binbaşı Mehmet Ali Bey ve maiyetine saldırmayı ve hiç olmazsa binbaşyı öldürmeyi düşündüler. Böylece çıkacak olan kargaşa daha büyük olaylara sebebiyet verecek ve duruma yabancı ülkelerin müdahalesi sağlanacaktı. Alınan bütün bu istihbaratın değerlendirilmesi sonucu Halep Valiliği'nden, eğer bölgede herhangi bir olay olursa temkinli davranılması, Ermeni köylerine müdahale edilmemesi ve kan dökülmemesi, sadece köylerin muhasara edilerek sorumluların derdest edilmesi istendi. Ayrıca Ermenilerin yaptığı taşkınlıklara şahit olmaları için Antakya muteberanından birkaç kişi ile konsolosluk memurlarının tahkikat amacıyla olay mahalline götürülmesinin uygun olacağı belirtildi (BOA. Y.PRK.ASK. 107/22; Y.PRK.ASK. 133/ 9).

Gerek Süveydiye gerekse diğer yerlerde 1895'te yoğun olarak görülen Ermeni hadiseleri ilerleyen yıllarda seyrekleşse de devam etti. Bu süreçte bölgedeki Ermeni komitacılar için en önemli destek noktası yine Kıbrıs Adası idi. Anadolu'nun Kıbrıs'a bakan sahillere, özellikle Süveydiye sahillere kaçak giriş çıkışların bir türlü engellenememesi, Kıbrıs'tan ve sair yerlerden binlerce Ermeni eşkıyasının Halep taraflarına geçmesi ve burada gizlenmesi yeni bazı tedbirlerin alınmasını gündeme getirdi. 1896'dan itibaren bölgedeki komitacı Ermenilerin

Kıbrıs ile bağlantısının kesilerek deniz yoluyla gelen yardımın engellenmesi için sahilin belirli noktalarına karakollar yapılması ve Osmanlı vapurlarının devriye gezerek eşkıyanın sahile çıkmasını engellemesi, en önemli tedbirler olarak ön plana çıktı. Mersin mutasarrıfı tarafından Kıbrıs'ta görevlendirilen hafiye Lütfi Efendi'nin Ada'da bulunan Ermenilerin gemilerle Anadolu cihetine geçmek istedikleri, ancak sahilde dolaşan Osmanlı vapurları nedeniyle buna fırsat bulamadıkları şeklindeki ifadesi bu tedbirlerin o dönem için netice verdiğini göstermektedir (BOA. Y.PRK.ASK. 110/50; DH.TMIK.M. 11/52). Komitacı Ermenilerin faaliyetlerine karşı çıktığı için tehditlere ve baskılara dayanamayıp önce Antakya'ya daha sonra da Kıbrıs'a gitmek zorunda kalan Süveydiye nahiyesine bağlı Yoğunluk köyünden Protestan Vaiz İstefan Yarbuzluyan, 1897 eylülünde köy muhtarına gönderdiği mektupta; daha önce Süveydiye olaylarında aktif rol oynamış ve Kıbrıs'a kaçmış olan 4 komitacı Ermeni'nin halkı kışkırtmak için İskenderiye üzerinden tekrar Süveydiye'ye gideceği yönünde ihbarda bulundu. Ayrıca Zeytun, Maraş, Antep ve sair bölge Ermenilerinden olup Kıbrıs'ta toplanmış olan komitacılardan 100 kadarının Halep ve Adana sahillerine çıkmak için fırsat kolladıklarını da belirtti. Bu ihbar üzerine sahil boyundaki karakol noktalarında tedbirlerin arttırılması ve eşkıyanın yurda sokulmaması için teyakkuzda olunması yönünde ilgili birimlere talimat verildi. (BOA. Y.PRK.ASK. 132/46; DH.TMIK.M. 39/64)

1899 eylülünde aslen Mamuretülazizli olup Süveydiye'ye bağlı Hıdırbey köyünde yaşayan Tatyos adında bir Ermeni ile Abdülcabbar ve Arif isimindeki kişiler, bölge halkını kışkırtıcı faaliyetler yaparlarken silahlı olarak yakalandılar. Yapılan sorgulamada Tatyos; yanındaki iki Müslüman köylüyü dikkat çekmemek için para ile tuttuğunu, bölge Ermenilerini hükümet aleyhine kışkırtmak için geldiğini ve birkaç gün sonra Süveydiye'den Kıbrıs'a gidip orada komitacılar ile görüşüp tekrar Süveydiye'ye dönmeyi ve buradan da Zeytun'a gitmeyi planladığını ifade etti (BOA. DH.TMIK.M. 75/49). Bu hadise, Süveydiye ile Kıbrıs arasında yasadışı giriş çıkışların devam ettiğini ve Kıbrıs yönlendirmeli Ermeni komitacıların bölgede çalışmalarını sürdürdüklerini göstermektedir. Kıbrıs'ta toplanan Ermenilerin yurda girişinin bir türlü engellenememesi, devletin zirvesinin de gündemine geldi ve bu hususta çıkan irade-i seniyyenin gereği olarak 6 Ekim 1900'de Halep ve Adana Fevkalade Kumandanlığına alınması gereken tedbirler bildirildi. Buna göre; Halep ve Adana sahillerinin kaleler ve jandarma birlikleri ile daima gözetlenmesi ve Çokmerzimen, İskenderun, Antakya ve Süveydiye mevkiilerinde 800 mevcutlu bir tabur bulundurulması kararlaştırıldı. Ermeni köylerinin bulunması ve arazisinin elverişliliği nedeniyle Payas ve özellikle Süveydiye taraflarının, Ermenilerin yurda girişleri için oldukça müsait yerler olduğu belirtilerek Süveydiye'de bulunan 60 neferlik piyade müfrezesinin 100 nefere çıkarılması, ayrıca hafiyeler görevlendirilerek Ermenilerin temayüllerinin tahkik edilmesi de istendi (BOA. Y.PRK.ASK. 164/33). Ancak alınan bu tedbirlere rağmen ilerleyen yıllarda her ne kadar giderek azalsa da Kıbrıs'ta bulunan Ermeni komitacıların Anadolu'da çıkan hadiselerde etkin rol oynamaya devam ettikleri yazışmalardan anlaşılmaktadır (BOA. DH.ŞFR. 325/75; DH.TMIK.M. 210/28; DH.ŞFR. 353/13).

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos'ta Almanya ile imzaladığı gizli antlaşma gereği savaşa fiilen dâhil olması, Doğu Akdeniz'in, dolayısıyla da Süveydiye sahillerinin yeniden hareketlenmesine neden oldu. Port Said'den hareket eden İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin zaman zaman Süveydiye sahillerini gözetlemeleri ve stratejik mevkiileri bombalamaları, bu bölge ile ilgili planlarının olduğunun işaretleri idi. Zaman zaman sahile çıkarak, demiryollarını ve telgraf hatlarını tahrip etmeyi deneyen İngilizler, yanlarında getirdikleri broşürleri dağıtarak Ermenileri kışkırtmayı hedeflediler. İngilizlerin bu yaklaşımına kayıtsız kalmayan Ermenilerin yer yer hükümete karşı harekete geçmesi, yeni tedbirleri beraberinde getirdi ve Süveydiye Ermenileri de sevk ve iskân kanununa tabi tutularak Suriye taraflarına göç etmeye zorlandı (BOA. DH.EUM. 6.ŞB, 2/67). 1 Haziran 1915'te Takvim-i Vekayi'de yayımlanarak yürürlüğe giren ve daha ziyade Tehcir Kanunu olarak bilinen Sevk ve İskân Kanunu, Musa Dağı Ermenilerinin tekrar hareketlenmesine neden oldu. 13 Temmuz 1915'te tehcire tabi tutulacakları kendilerine bildirilen Musa Dağı Ermenileri, bu karara karşı çıkarak yaşadıkları yerlerden ayrılmayı reddettiler. Ermenileri bu davranışa iten en önemli unsur, şüphesiz İngiliz gemilerinin Süveydiye sahillerine çıkarma yaparak kendilerine yardım edecekleri düşüncesi idi. Hazırlanmaları için kendilerine yedi gün mühlet tanınan Ermeniler, bu süre zarfında köylerinden ayrılarak silahları ile birlikte Musa Dağı'nın ıssız

bölgelerine çekildiler ve burada direnmeye devam ettiler. İki ay kadar dağda kalan ve yiyecek-içecek sıkıntısı çekmeye başlayan Ermeniler, 11 Eylül'de Süveydiye sahillerinde devriye gezen bir Fransız gemisi ile irtibata geçmeyi başardılar. 12 Eylül'ü 13 Eylül'e bağlayan gece ise Fransız gemileri, Musa Dağı'ndan 4.083 Ermeni'yi tahliye ederek Port Said'e ulaştırdı (Acar, 2013: 84-96).

Aslında Ermeniler, kendilerini Süveydiye'den kaçıran gemilerin komutanı D'Artige Fournier'e Kıbrıs'a gitmek istediklerini bildirdiler. Ancak bu istek kabul edilmedi ve Port Said'e götürüldüler. Daha sonra Kıbrıs ya da Mısır'a yerleştirilmeleri için İngiltere ile görüşülse de bu öneriler kabul edilmedi. Port Said'de bulunan Musa Dağı 500 Ermeni genç, 1918'de Kıbrıs'a getirilerek burada bulunan Ermeni lejyonuna katıldılar. Osmanlı Devleti'nin 31 Aralık 1918'de çıkardığı geri dönüş kararnamesinden sonra Port Said'de kalanların bir kısmı Süveydiye'ye dönerken bir kısmı da Suriye'nin muhtelif yerlerine göç ettiler (Acar, 2013: 96-98, 103,124).

Sonuç

Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesi, Osmanlı topraklarında cereyan eden Ermeni hadiselerine yeni bir boyut kazandı. Osmanlı denetiminden uzak ancak coğrafi olarak Anadolu'ya oldukça yakın olan Kıbrıs Adası hem İngilizlerin Yakınoğu politikalarında hem de ayrılıkçı Ermenilerin bağımsız bir devlet kurma amaçlı faaliyetlerinde son derece elverişli bir konumda idi. İngilizler Osmanlı topraklarındaki siyasetlerinde doğrudan müdahale edemedikleri meselelerde, müdahale için gerekçe oluşturmaları amacıyla Ermenileri ileri sürmekte, Ermeniler de hayalini kurdukları devletlerine kavuşmak için sırtlarını İngilizlere yaslayarak Osmanlı Devleti'nin parçalanması için her türlü fırsatı değerlendirmekteydi. İşte XIX. yüzyılın sonlarında Kıbrıs Adası, *kazan kazan* ilkesine dayalı bu politikanın uygulanması için yürütülen faaliyetlerin başlangıç noktasını oluşturuyordu. İngilizlerin yönlendirmesi ve teşviki ile 1895'te Kıbrıs'tan karşı sahillere geçen komitacılar, eş zamanlı olarak birçok yerde olaylar çıkarmaya başladılar. Süveydiye sahilleri de Ada'ya olan yakınlığı, coğrafyasının müsait olması ve civarda bulunan Ermeni köylerinden destek almaları nedeniyle komitacıların sıklıkla giriş-çıkış yaptığı noktalardan biriydi. Aslında ilk başta Süveydiye'de bulunan Ermeni köylerinde yaşayan halk, çoğunlukla bunlara destek vermemişti. Ancak komitacılar yaptıkları propaganda ile bir taraftan destekçilerini çoğaltırken diğer taraftan da kendilerine destek vermeyen Ermenileri sindirmeyi başardılar. Bu durum, bölgede asayişin bozulmasına ve huzurun kaçmasına neden oldu.

Hadiseyi Müslüman köylülerin ihbarı ile öğrenen idarecilerin gerekli tedbirleri almadıkları, hatta olayın vahametini kavrayamadıkları yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Ayrıca yaşanan gelişmeleri tahlil edip oldukça ciddiye alan ve şiddetle tedbir alınmasını isteyen devlet adamlarının yazışmaları ile meselenin ehemmiyetini kavrayamayan, hatta yerinde yaptıkları incelemelerde dahi durumu göremeyecek kadar basiret yoksunu olan devlet adamlarının aynı tarihlerdeki yazışmaları, dönemin devlet adamları arasındaki koordinasyonsuzluk ile askeri ve mülki erkân arasındaki iletişim sorununu açıkça ortaya koymaktadır. Süveydiye'de 1895'te başlayan Ermeni olayları, Kıbrıs ile Süveydiye sahillerinin irtibatının bir türlü kesilememesi ve Ermenilerin silah, mühimmat ve insan gücü olarak devamlı destek alması nedeniyle tam olarak önlenemedi. Alınan bütün tedbirlere rağmen Süveydiye ile Arsuz arasında bulunan Musa Dağı bölgesinden mütemediyen devam eden giriş-çıkışlar, sadece Süveydiye'deki ayrılıkçı Ermenilerin değil Zeytun, Maraş ve Antep bölgelerinde bulunan komitacıların da devamlı surette destek almasını sağladı. 1915'te tehcire tabi tutulmak istemeyen ve bu nedenle Musa Dağı'na çıkarak isyan eden Ermenilerin, Fransız gemileri tarafından Port Said'e taşınması ile bölgedeki Ermeni olayları büyük oranda sona erdi. Kıbrıs Adası, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da İngiltere idaresinde Ermeni lejyonuna ev sahipliği yapmaya ve Anadolu'nun işgalinde aktif rol oynamaya devam etti. Ancak artık Antakya ve Süveydiye'nin de içinde bulunduğu bölge Osmanlı hâkimiyetinde değildi.

Kaynaklar

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
 Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrak (A.MKT.MHM.): 616/14; 616/24; 616/3; 646/15; 646/7; 651/4.
 Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube (DH.EUM. 6.ŞB): 2/67.
 Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.): 325/75; 353/13.
 Dahiliye Nezâreti Tesri-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Muamelât (DH.TMIK.M.): 11/52; 210/28; 75/49;
 39/64.
 Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS.): 54/4.
 Yıldız Sadaret Hususi (Y.A.HUS.) 329/57.
 Yıldız Sadaret Resmi Maruzat (Y.A.RES.): 22/6; 85/47.
 Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.): 121/81; 121/88; 259/28.
 Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.): 104/75; 104/76; 107/22; 110/50; 132/46; 133/ 9; 164/33.
 Yıldız Perakende Maliye Nezareti (Y.PRK.ML.): 15/82.
 Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD.): 16/46; 16/49.
 Yıldız Perakende Evrak-ı Umumi (Y.PRK.UM.): 32/34.
 Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB.): 16/60.
- Araştırma Eserleri**
- Acar, A. (2013). *Süveydiye Ermenileri ve Musa Dağı Olayı*. [Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Tokat.
- Bazantay, P. (1935). *La penetration de l'enseignement dans le sandjak autonome d'Alexandrette, Imprimerie Catholique*. Beyrouth. (Tespitler kitabın ekinde yer alan haritadan yapılmıştır).
- Geçer, A. (2014). "Hatay Ermeni Olaylarında Fransa'nın Rolüne Dair Birkaç Belge". *TÜBAR*, XXXV, 151-164.
- Geçer, A. (2013). *Berlin Antlaşması'ndan (1878) Tehcir Kanunu'na (1915) Hatay'da Ermeniler ve Ermeni Olayları*. [Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Kayseri.
- Günay, N. (2007). "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi". *Gazi Akademik Bakış*, 1 (1), 115-126.
- Haleb Vilayet Salnamesi*, 1308; 1326.
- Özcan, A. ve Devenci Bozkuş, Y. (2017). "İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs'ta Ermeni Faaliyetlerinin İlk Yıllarına Bir Bakış". *Uluslararası Akdeniz Karpaz Sempozyumu Bildirileri I*, İstanbul, 1163-1170.
- Özcan, T. (2017). "İngiliz İdaresindeki Kıbrıs'ın Ermeni İsyanlarındaki Rolü (1878-1908)". *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1), 77-101.
- Uğuz, S. (2016). "Emperyalizm Çağında Akdeniz'den Hindistan'a Alternatif Yol Teşebbüsleri: Süveydiye (Samandağ)- Fırat Nehri-Basra Körfezi Hattı". *Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmalar; Dr. Mehmet Tekin Armağanı*. Bülent Arı ve Sacit Uğuz (Ed), Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, 108-125.
- Ulutaş, S. (2012). "Çukurova Bölgesi Ermeni Olaylarında Kıbrıs'ın Rolü". *3. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Bildirileri*, Mersin, 1-12.
- Ürkmez, N. (2016). *Doğu Akdeniz'de Bir Liman Kenti: İskenderun (1914-1919)*, Ankara.
- Ürkmez, N. (2013). "Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı". *Turkish Studies*, 8 (5), 901-917.
- Weulersse, J. (1934). "Antioche: Essai de Géographie Urbaine", *Bulletind'étudesorientales*. T. 4.
- Yıldırım, N. (2019). "Eski Doğu Akdeniz'de Bir Krali Liman: Al-Mina". *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 13 (2), 185-201.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek olmadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi:

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search- ; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: